

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ФОРМИ НАВЧАННЯ

Уманець М. Є.,

студент факультету математики,
інформатики та фізики Національного
педагогічного університету імені М. П.
Драгоманова, бакалаврська програма
«Математика»,

Кушнірук С. А.,

докт. пед. наук, доцент, доцент кафедри
педагогіки педагогічного факультету
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

У статті розкрито організаційні форми навчання; проаналізовано основні форми навчання, охарактеризовано історію виникнення організаційних форм навчання.

Ключові слова: форма навчання, організаційні форми навчання, урок.

Постановка проблеми. Незаперечним є той факт, що прогрес суспільства можливий лише в результаті розвитку вдосконалення системи освіти. Модернізація сучасної освіти, в свою чергу, передбачає модернізацію змісту шкільної освіти, переорієнтацію цілей навчання, перебудову структури, впровадження нових технологій вивчення предметів, інтеграцію і диференціацію знань, формування цілісних уявлень, знань, умінь і навичок.

Майстерність вчителя, його творчість проявляється саме у виборі форм організації навчання. Правильний вибір і володіння формами вчителем дає йому можливість забезпечити доступність навчання і розвиток в учнів пізнавальних інтересів.

Метою статті є розгляд організаційних форм навчання в історичному розвитку, визначення їх позитивних і негативних характеристик.

Виклад основного матеріалу. В науці поняття «форма» розглядається як з позиції лінгвістичної, так і з філософської. В тлумачному словнику дане поняття трактується як вид, пристрій, тип, структура, конструкція чого-небудь, обумовлена певним змістом[8].

У філософській енциклопедії поняття «форма» визначається так: « Форма є внутрішньою організацією змісту...Володіє відносною самостійністю, що тим більше підсилюється, чим більшу історію має дана форма»[2]. З боку навчання, форма – це спеціальна конструкція процесу навчання.

Форма навчання цілеспрямована організація спілкування у процесі взаємодії вчителя і учнів, що характеризується: кількістю учнів, розподілом навчально-організаційних функцій, часовим і просторовим режимом

навчальної діяльності, а також порядком її здійснення (відбором і послідовністю ланок навчальної роботи).

Форма організації навчання – це чітко виражена в часі і просторі організація навчальної діяльності учнів, пов'язана з діяльністю вчителя; це зовнішній прояв узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється за певним регламентом і в певному режимі[6].

Функції, які виконують організаційні форми процесу навчання, сприяють професійному розвитку педагога та особистісному вдосконаленню учня. У список основних функцій входять:

- Навчання – конструювання та використання цієї форми для отримання максимально ефективних умов подання знань дітям, а також формування світогляду і вдосконалення здібностей.

- Виховання – забезпечення поетапного введення учнів у різноманітні види діяльності. Результат – інтелектуальний розвиток, виявлення моральних та емоційних особистісних якостей.

- Організація – методична розробка і формування інструментів для оптимізації освітнього процесу.

- Психологія – розвиток психологічних процесів, які допомагають процесу навчання.

- Розвиток – створення умов, які сприяють повноцінному здійсненню інтелектуальної діяльності.

- Систематизація і структурування – формування послідовності і логічності матеріалу, що пояснюємо учням.

- Комплексування і координація – взаємозв'язок всіх форм навчання для підвищення ефективності процесу навчання.

- Стимулювання – породження бажання пізнавати нове у різних вікових груп.

До загальних форм організації навчання належать урочна і позаурочна, у кожній з яких використовують фронтальну, групову та індивідуальну форми організації навчальної роботи.

Конкретними (специфічними) формами організації навчання є: урок, практикум, семінарське і факультативне заняття, навчальна екскурсія, співбесіда, індивідуальна та групова консультація, гурткова робота, домашня робота учнів.

Класифікують форми організації навчання за різними критеріями:

- за кількістю учнів, що беруть участь у діяльності: колективні, групові, парні, індивідуальні;

- за місцем проведення навчання: шкільні (уроки, робота в майстернях, лабораторіях, на пришкольній ділянці) і позашкільні (домашня робота, екскурсії);

- за тривалістю навчання: класичний урок (45 хв.), урок-пара(90 хв.);

за дидактичними цілями: форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція), форми комбінованого навчання (урок, семінар, домашня робота, консультація), форми практичного навчання (практикуми, праця в майстернях, на пришкільних ділянках).

У процесі розвитку шкільництва сформувалися такі основні форми організації навчання.

Індивідуальна форма організації навчання – виникла в античних країнах а також застосовувалася і в середньовічних церковних школах, в яких діти навчалися групами по 10–15 учнів. Вступали вони до школи в різний час і в різному віці. Різновіковість була настільки велика, що групу міг відвідувати як монастирський хлопчик, так і дорослий лицар. Хоча діти і сиділи в одній кімнаті, але навчання відбувалося різним темпом. Кожен вчив своє, а вчитель, викликаючи учня, займався з ним окремо. Колективна праця учнів мала місце тільки при заучуванні молитов хором.

Отже, навчання мало індивідуальний характер.

Переваги: можливість враховувати у навчальному процесі рівень розвитку учня, його анатомо-фізіологічні й психічні властивості і відповідно до цього визначати зміст, методи й засоби навчальної роботи, аналізувати й оцінювати результати пізнавальної діяльності, успішно рухатись вперед, забезпечуючи інтелектуальний розвиток учня. Легко здійснюється управління процесом засвоєння знань.

Недоліки: не дає можливості охопити велику кількість дітей; мала продуктивність праці вчителя: його знання, досвід, фізичні й духовні сили спрямовуються тільки на одного учня; відсутність такого соціального фону, на якому б учень зміг порівняти свої успіхи і невдачі; немає можливості застосувати метод прикладу; відсутність умов для колективної праці; у навчанні і вихованні учня фактично працює одна лінія спілкування — учитель-учень.

Елементи індивідуального навчання нині використовуються у формах репетиторства, індивідуальних консультацій, навчання вокалу, гри на музичних інструментах та ін.

Індивідуально-груповою формою. Починаючи з XVI ст. учитель навчав групу дітей, які перебували на різних рівнях вікового й інтелектуального розвитку. Така форма давала змогу навчати основам грамоти (читання, писання, рахування) більшу кількість дітей. Окрім того навчання здійснювалось в колективі.

Переваги: вчитель працює з групою різновікових дітей; або вчитель проводить навчальну роботу з кожним учнем окремо, у цей час інші учні самостійно працюють над власними завданнями, що дозволяє учням приходити до школи в будь-яку пору року.

Недоліки: учні одержують лише найпростіші навички читання, письма і рахунку; переважна більшість дітей залишаються охопленими навчанням.

Груповою формою навчання передбачає поділ дітей на групи для розв'язання однакових чи різних завдань. Робота в групі формує колективну відповідальність та індивідуальну допомогу кожному як з боку вчителя, так і з боку однокласників.

Дана форма має поділ на чотири типи:

- ланковий (формування постійної групи для організації процесу навчання);

- бригадний (спрямований на створення тимчасової групи, яка буде виконувати завдання певної тематики);

- кооперативно-груповий (дроблення всього класу на групи, кожна з яких відповідає за виконання однієї з частин одного об'ємного завдання);

- диференційовано-груповий (об'єднання учнів як у постійні, так і у тимчасові групи, за певною ознакою; це може бути рівень наявних знань, однаковий потенціал можливостей, рівнозначно розвинені навички). Робота в парі також відноситься до групового навчання. Керувати діяльністю кожної групи може як сам учитель, так і безпосередні помічники: бригадири і ланкові, призначення яких ґрунтується на думці учнів.

Переваги: простота керівництва; чітка організаційна структура; систематичний характер навчання; можливість взаємодії учнів між собою та з учителем.

Недоліки: орієнтація на середнього учня; низький ступінь самостійності; переважають вербальні методи навчання; суб'єктивність оцінки результатів навчання; може призвести до знеособлення навчальної праці значної частини учнів; може породжувати конфлікти в бригадах.

Фронтальне навчання. Ситуація, коли вчитель здійснює навчально-пізнавальну діяльність щодо класу, який працює над єдиною задачею, є прикладом фронтальної форми організації. Організаційні форми навчання даного виду покладають на вчителя відповідальність за організацію спільної роботи учнів, а також за формування єдиного темпу роботи. Наскільки педагогічно ефективно фронтальне навчання, безпосередньо залежить від вчителя. Якщо він досвідчений і з легкістю утримує в полі свого зору клас в загальній масі і кожного учня зокрема, то ефективність знаходиться на високому рівні.

Розвиток організаційних форм навчання призвело до того, що для підвищення результативності фронтального навчання вчитель повинен створювати творчу атмосферу, що об'єднує колектив, а також підкріплювати увагу й активне бажання учнів.

Переваги: простота керівництва; чітка

організаційна структура; одночасна робота з більшою кількістю учнів.

Недоліки: важливо розуміти, що фронтальне навчання не припускає відмінність учнів за індивідуальними параметрами. Тобто все навчання відбувається за базовими нормами, розрахованими на середньостатистичного учня. Це призводить до появи відстаючих і нудьгуючих.

Класно-урочна система. У новій Європі в умовах формування національних держав стрімко наростала потреба в масовій освіті, що призвело до появи нової форми навчання - класно-урочної системи. Ця система проіснувала до нашого часу і залишається основною формою організації процесу навчання у різного роду освітніх установах.

Головні особливості її і три найважливіших теоретичних елемента були сформульовані і обґрунтовані в XVII ст. батьком дидактики Я. А. Коменським.

- Всі учні, що наповнюють даний клас, повинні бути приблизно однакові за віком і рівнем підготовленості.

- Основною формою організації є урок як закінчена одиниця часу (40-45 хв).

- Весь зміст освіти ділиться на окремі предмети, а весь період навчання - на навчальні роки, чверті і дні, включаючи канікули, самі ж заняття ведуться за єдиним планом і розкладом.

Поява єдиної класно-урочної системи зробила революцію в організації системи освіти, оскільки розкрила можливості організації економного навчання на основі принципів загальності.

До цього часу не вщухають суперечки про переваги і недоліки класно-урочної системи серед теоретиків і практиків освіти.

Переваги: ефективно використовуються знання, досвід, фізичні й духовні сили вчителя, система дає можливість охопити навчанням і вихованням велику

кількість дітей; створює умови для використання колективної праці; дає змогу виховувати у колективі і через колектив; у ній наявний соціальний фон, на якому учень може порівняти себе, свої успіхи і невдачі; можна використовувати метод прикладу; надає можливість створити чітку структуру навчального процесу, зробити його організованим, упорядкованим і т.д.

До характерних рис системи належать: сталий склад учнів класу; чіткий початок і кінець занять як упродовж робочого дня, так і всього року; єдина для всіх учнів класу навчальна тема, провідна роль учителя у навчально-виховному процесі.

Недоліки: невеликі можливості для врахування в навчальному процесі індивідуально-типологічних якостей кожного учня, його задатків і здібностей, особливостей сприймання матеріалу, рівня розвитку; дуже

малі можливості для здійснення управління процесом засвоєння знань щодо кожного конкретного учня; орієнтація на «середнього» учня в просуванні його від незнання до знання, що виявляється в однакових для всіх цілях, змісті, методах і засобах навчання. Використовуються лише такі лінії взаємодії, як «учитель - клас», «учитель - учень», у той же час як інші, наприклад «учень - учень», «група - учень», «клас - учень», «група - клас» використовуються рідко, що істотно знижує ефективність навчання і виховання. Певна штучність поділу занять на тимчасові проміжки.

Урок - найбільш економічно вигідна форма порівняно з індивідуальним навчанням, що дає змогу ефективно використовувати стимулюючий вплив учнівського колективу на навчальну діяльність кожного учня, передбачає зв'язок навчальної і позанавчальної роботи.

Існує кілька класифікацій уроків за різними критеріями.

- підготовка до вивчення теми;
- первинне сприйняття навчального матеріалу;
- осмислення навчального матеріалу;
- закріплення знань шляхом повторення;
- закріплення через застосування знань на практиці;
- формування навичок у процесі вправ і тренування;
- контроль і перевірка;
- підбиття підсумків, узагальнення результатів навчання.

Відповідно до цих етапів існують такі типи уроків: вступні; первинного ознайомлення з матеріалом; формування понять, засвоєння законів і правил; застосування знань на практиці; формування навичок (тренувальні уроки); повторення та узагальнення; контрольні; комбіновані.

Найбільшого поширення у педагогічній теорії і практиці набула класифікація уроків за дидактичною метою:

- уроки засвоєння нових знань;
- уроки формування і вдосконалення вмінь і навичок;
- уроки узагальнення і систематизації знань;
- уроки комплексного застосування знань, умінь і навичок;
- уроки перевірки і корекції знань, умінь і навичок;
- комбіновані уроки [7].

Урок як форма організації навчальної роботи існує давно. Однак цей педагогічний винахід виявився настільки життєздатним, що й нині залишається найпоширенішою організаційною формою навчально-виховного процесу в школі.

Сучасний урок відрізняється перш за все тим, що вчитель уміло використовує всі

можливості для розвитку учня, його активного розумового росту, глибокого й осмисленого засвоєння знань, для формування моральних основ. Цілком очевидно, що для здійснення всіх цих і багатьох інших складних завдань не може бути раз і назавжди встановленого типу уроку, із застиглими етапами і стандартною послідовністю їх здійснення.

Розгляд уроку як складної педагогічної системи, знання змісту та сутності його підсистем та компонентів, що розкривають зміст кожної з них, сприяють більш глибокому розумінню вчителем складності уроку, усвідомленню необхідності якісної підготовки та реалізації його змісту, підвищення ефективності власної педагогічної діяльності та навчальної діяльності школярів. За цих умов кожен педагог може розробляти власні варіативні авторські технології підготовки до уроку, оцінювання його ефективності та якості знань учнів.

Урок започаткував своєрідну дидактичну революцію в системі освіти[4].

Белл-ланкастерська форма організації навчання - виникла в кінці XVIII на початку XIX ст. в Англії. Її назва пов'язана з іменами її авторів — священика А. Белля і вчителя Дж. Ланкастера. Мета — збільшити кількість учнів, яких навчає один учитель. Тому одному вчителю доручали навчати 250—300 учнів різного віку. Але одноосібно вчитель не міг забезпечувати належну якість навчання, тому ця ідея реалізовувалась так: учнів поділяли на групи по 25—30 осіб; за кожною групою закріплювали старшого учня (монітора); вчитель спочатку навчав певним елементам грамоти старших учнів, а потім вони у своїх групах навчали цьому своїх товаришів. Монітори одночасно відповідали за порядок і дисципліну в групах. Таке навчання ще називали «взаємним».

Переваги: дешевий і швидкий спосіб розповсюдження грамоти.

Недоліки: така система навчання була малоєфективною й охоплювала лише дітей робітників; низький рівень знань; багаті батьки мали змогу вчити своїх дітей у хороших школах з класно-урочною формою навчання.

Мангеймська система — була обґрунтована німецьким педагогом Йозефом Зіккінгером (1858—1930). В її основу була покладена концепція диференційованого навчання. Дітей поділяли на 4 групи залежно від їх інтелектуальних можливостей: а) основні класи — для дітей, які мають середні здібності; б) класи — для малоздібних учнів, які, зазвичай, не закінчують школу; в) допоміжні класи — для розумово відсталих дітей; г) класи для обдарованих дітей.

Поділ дітей на зазначені категорії здійснювався на основі психометричних обстежень із застосуванням тестових методик. Для кожної групи визначався певний термін

навчання: для першої — 8 років; для другої і третьої — 4 роки; для четвертої — 6 років.

Незважаючи на справедливую критику, пов'язану з ізоляваністю учнів кожної групи і штучною затримкою розвитку тих дітей, які не потрапляли в

елітну групу, сам принцип колективної диференціації до цієї пори є однією з форм організації навчання в сучасній системі освіти.

Ця організаційна форма присутня як у вигляді створення класів і шкіл для особливо обдарованих, класів і шкіл з поглибленим вивченням окремих предметних дисциплін або наукових напрямів, класів і шкіл загальної середньої освіти, а також створення корекційних класів і шкіл і системи спеціальної освіти.

Дальтон-план — як форма навчання виникла на початку XX ст. в США під впливом філософської концепції екзистенціалізму з метою формування в молодого покоління ініціативності, винахідливості, діловитості. Вперше описала й запровадила цю форму навчання вчителька Б. Пархерст.

Технологія навчання полягала в наступному: зміст навчального матеріалу з кожної дисципліни розділявся на частини(блоки). Кожен учень у формі плану одержував індивідуальне завдання, самостійно працював над його виконанням, звітував перед учителем, набираючи певну кількість балів, а потім одержував наступне завдання. Учитель відіграв роль організатора, консультанта. Учні з класу в клас переводили не по закінченні навчального року, а залежно від рівня оволодіння програмним матеріалом (3-4 рази на рік).

Переваги: метод навчальних одиниць (за основу в якості навчальної одиниці береться тема, а не час як форма організації і не урок як форма роботи). Таке навчання сприяло формуванню в учнів самостійності, ініціативності, позитивно впливало на інтелектуальний розвиток особистості, було основою інтенсифікації навчально-виховного процесу.

Недоліки: разом з тим воно розвивало «нездорове» суперництво, індивідуалізм. Це відповідало формуванню своєрідного менталітету прихильників ринкової економіки в межах філософії екзистенціалізму.

Метод проєктів . Ця система була розроблена американським педагогом Вільямом Кілпатріком (1896-1965). Вона ґрунтувалася на ідеї про формування особистості дитини через дію. Замість традиційних навчальних дисциплін були введені проєкти, своєрідні тематичні центри, в яких учні проєктували певні об'єкти і самі працювали над їх втіленням в життя.

План Трампа .У зарубіжній школі нині використовується система навчання, яку скорочено називають —План Трампа. Вона

запропонована професором педагогіки Л. Трампом. На початку ХХ ст. ця система мала таку структуру:

- Читання лекцій у великих аудиторіях (150–160 чол.). На них припадає 40 % загального навчального часу.
- Проведення занять у малих групах (15–20 чол.). На них обговорюють лекційний матеріал, на що виділяється до 20 % часу.
- Наступні заняття проводяться у формі індивідуальної роботи, на яку йде 40 % навчального часу.

Переваги: максимальна стимуляція індивідуальності навчання за допомогою гнучкості різних форм його організації; поєднання заняття в класах з малими групами та індивідуальні заняття.

Вийшовши з надр класно-урочної, ці системи далі набули такої форми, що назвати їх класно-урочними тепер ніяк не можна. Але у нашій, вітчизняній школі ця система навчання і до сьогодні зберегла свої істотні риси, хоч майже за 400 років теж багато в чому змінилася.

Усвідомлення вчителями переваг і недоліків урочної, індивідуальної та лекційно-семінарської форм організації навчання, а з іншого боку, посилена увага педагогічної громадськості до проблем урахування в навчально-виховному процесі індивідуальних відмінностей школярів, зумовили інтенсивний творчий пошук учителів у напрямі органічного поєднання позитивних якостей, рис усіх форм навчання в єдине ціле.

Демократичний шлях розвитку нинішнього суспільства відкриває необмежені можливості для творчої діяльності вчителів, учених щодо подальшого удосконалення організаційних форм навчання, зокрема класно-урочної форми організації навчання в школі. Як було зазначено, в історії світової педагогічної думки і практиці навчання відомі найрізноманітніші форми організації навчання. Їх виникнення, розвиток, поступове відмирання окремих із них пов'язане з вимогами, потребами суспільства, що розвивається. Кожний новий історичний етап в розвитку суспільства накладає свій відбиток на організаційні форми навчання.

Джерела:

1. Бондар В. І. Дидактика: підручн. для студентів вищих пед.навч. закл./В. І. Бондар.- К.:Либідь, 2005. – 264с.
2. Дидактика середньої школи/Під ред.. М. Скаткіна. – М., 1982. – 2-ге вид. – 256с.
3. Климовець Т.Л. Сучасний урок в умовах впровадження компетентнісного підходу до навчання. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://naurok.com.ua/rekomendaci-suchasniy-urok-v-ummovah-kompetentnisonogo-pidhodu-10962.html>
4. Кузьмінський А. Педагогіка:підручник/ А. Кузьмінський, В. Омельченко. – К.: Знання-Прес,

2008. -447с.

5. Мета і цілі навчання. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4290.html>

6. Малафік І. Дидактика: навч.пос./І.Малафік – К.: Кондор, 2005. – 398с.

7. Островерхова Н.М. Аналіз уроку: концепції, методики, технології /Н.М.Островерхова. – К.: Фірма «ІНКІС», 2003. – 352с.

8. Яковлева А. Глумачний словник / А.Яковлева, Т. Афонська – Х., 2007. -672с.